

XIVA XONLIGIDA IJTIMOIIY IQTISODIY O'ZGARISHLAR

Edilova Gulshoda Abdurasul qizi
Nizomiy nomida TDPU talabasi
E-mail Edilovagulshoda4gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Xiva xonligi murakkab tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ega bo'lib, uning geografik joylashuvi, savdo yo'llari, qo'shni davlatlar bilan o'zaro aloqalari tufayli shakllangan. Xonlik O'rta Osiyoda muhim davlat bo'lib, vaqt o'tishi bilan rivojlangan ijtimoiy va iqtisodiy tuzilishga egaligini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar. Davlat tuzumi, ilk iqtisodiy tuzum, soliq tizimi, xonlikning iqtisodiy rivojlanishi, sanoatlashtirish.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ХИВИНСКОМ ХАНСТВЕ

Аннотация: В данной статье Хивинское ханство, расположенное на территории современного Узбекистана, имеет сложное историческое и социально-экономическое развитие, которое сформировалось благодаря его географическому положению, торговым путям и взаимодействию с соседними странами. Ханство является важной страной в Центральной Азии, и мы будем считать, что оно имеет развитую социальную и экономическую структуру с течением времени.

Ключевые слова. Государственное устройство, первая экономическая система, налоговая система, экономическое развитие ханства, индустриализация.

SOCIO-ECONOMIC CHANGES IN KHIVA KHANATE

Abstract: In this article, the Khanate of Khiva, located in the territory of present-day Uzbekistan, has a complex historical and socio-economic development, which was formed due to its geographical location, trade routes, and interactions with neighboring countries. Khanate is an important country in Central Asia, and we will consider that it has a developed social and economic structure over time.

Key words. The state system, the first economic system, the tax system, the economic development of the khanate, industrialization.

Kirish

Hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Xiva xonligi o'z tarixi davomida muhim ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni boshidan kechirdi. Ushbu maqola Xiva xonligining tashkil topishidan to Sovet Ittifoqi tarkibiga qo'shilishigacha bo'lgan davrda sodir bo'lgan asosiy o'zgarishlarni o'rganadi.

Xiva xonligi ierarxik jamiyat bo'lib, tepada xon bo'lgan, undan keyin zodagonlar, ruhoniylar, savdogarlar, hunarmandlar va dehqonlar joylashgan. Xonlik jamiyati asosan agrar jamiyat bo'lib, dehqonchilik iqtisodiyotda muhim o'rin tutgan. Aholi qishloqlarga bo'lingan va yuqorida aytib o'tilganidek, muayyan majburiyatlar va soliqlarga ega edi. Aholi zimmasiga yuklangan mehnat majburiyatlari, shu jumladan qurilish ishlari va kanallarni saqlash davlatning markazlashgan nazorati va mehnatni jamoat ishlarida ekspluatatsiya qilishdan dalolat beradi.[1]

Iqtisodiy jihatdan Xiva xonligi asosan dehqonchilikka, xususan paxta va sholichilikka bog'liq bo'lib, u keng sug'orish tizimi bilan ta'minlangan. Xonlikning Ipak yo'li bo'yida joylashganligi qo'shni hududlar bilan savdo-sotiqni osonlashtirib, uning iqtisodiy ravnaqiga hissa qo'shgan uchun savdo-sotiq ham hal qiluvchi rol o'ynagan. Xonlik xalqaro savdo, xususan, ipak, ziravorlar va boshqa tovarlar bilan shug'ullangan, bu mintaqaga boylik va madaniy almashinuv olib kelgan.

XIX asrning 20-yillari boshlaridagi ma'lumotlarga ko'ra, Xiva aholisining soni 800 ming kishini tashkil etgan. Bu raqam qat'iy bo'lmasdan, xonlik hududining kengaya borishi bilan xonlik fuqaroligini qabul qilganlarning soni ko'payib borgan. XIX asr o'rtalarida xonlik poytaxti Xiva shahrida 20 mingdan ortiq aholi yashagan. 700 dan ortiq hunarmandchilik ustaxonasi, 200 dan ortiq savdo do'koni, 3 ta katta va 15 ta kichik bozor bo'lgan. Hunarmandchilikning 50 dan ortiq turi rivoj topgan. Xonlik aholisining katta qismini o'zbeklar tashkil etgan.

Asosiy qism

Xonlik mutlaq monarxiya bo'lib, oliy hukmdor — xon davlat boshlig'i edi. Ma'muriy jihatdan xonlik hududi 15 ta viloyatga (Pitnak, Hazorasp, Xonqa, Urganch, Qo'shko'pir, G'azovat, Qiyot, Shohabbos, Toshhovuz, Ambar-Manoq, Gurlan, Ko'hna Urganch, Xo'jayli, Chumanoy va Qo'ng'iro't) va 2 ta noiblikka bo'lingan. Viloyatlar shahar va masjid qavmlarini (qismlarni) o'z ichiga olgan. Masjid qavmlari obro'li oqsoqollar, qozilar va miroblar tomonidan boshqarilgan.

Ilk iqtisodiy tuzilma.

Xiva xonligi dastlab dehqonchilikka, xususan, paxta, g'alla va arpa yetishtirishga tayangan. Sug'orish tizimlari qurg'oqchil muhitda qishloq xo'jaligi hosildorligini ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. Bundan tashqari, mintaqadan o'tgan savdo yo'llari qo'shni imperiyalar va sivilizatsiyalar bilan savdo va madaniy almashinuvni osonlashtirdi.[2]

Xiva xonligi tarkibida aholi zimmasiga yuklangan soliq tizimi va majburiyatlar mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy manzarasini shakllantirishda katta rol o'ynadi. Salgut nomi bilan mashhur bo'lgan asosiy soliq yer solig'i bo'lib, xonlik daromad tizimining asosini tashkil qilgan. Bundan tashqari, hunarmandlar, tashqi savdo bilan shug'ullanuvchi savdogarlar va chorvachilik bilan shug'ullanuvchi dehqonlar zakot to'lashlari va davlat daromadiga qo'shimcha hissa qo'shishlari shart edi. Biroq, bu

o'rnatilgan soliqlardan tashqari, aholi bir qator majburiy mehnat majburiyatlariga duch keldi, bu ularning turmush tarzi va farovonligiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Begar, Qazu, ichki va obxo'ra qazu, Xachi kabi majburiyatlar butun qishloq aholisini jalb qilishni talab qiladigan davlat tomonidan yuklangan mehnat majburiyatlarining bir shakli edi. Ushbu majburiyatlar ko'pincha qurilish ishlari, kanallarni tozalash va himoya to'g'onlarini qurish kabi ko'p mehnat talab qiladigan vazifalarni o'z ichiga oladi. Oddiy asboblardan va qo'l mehnatidan foydalanish bu vazifalarni jismoniy mashaqqatli va ko'pincha xavfli qildi.

Bu mas'uliyat, xususan, irrigatsiya inshootlarini qurish va ta'mirlash bilan bog'liq vazifalarda ishtirok etish mehnatkashlar oldiga katta qiyinchiliklar tug'dirdi. Qo'lda ketmonlar kabi asosiy asboblardan foydalanish va tuproqni qo'lda tashish bu vazifalarning mashaqqatli xususiyatini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, tuproq, yog'och va maysa kabi materiallardan foydalangan holda to'g'onlarni qurish ular ko'pincha suv bosimiga berilib, doimiy rekonstruksiya qilishni talab qilgan. Qayta qurishning bunday tsiklik xususiyati nafaqat mehnatga layoqatli aholining yukini oshiribgina qolmay, balki mavjud infratuzilmaning tabiiy kuchlarga bardosh bera olmasligini ham aks ettirdi.

Ushbu majburiy mehnat majburiyatlarining yuklanishi aholi uchun juda katta oqibatlariga olib keldi. Mehnatkashlarning jismoniy va ruhiy zarari vazifalarning davriyligi bilan birgalikda, shubhasiz, ularning mehnat unumdorligi va farovonligiga ta'sir qildi. Bundan tashqari, bunday mehnat majburiyatlarining iqtisodiy oqibatlarini hisobga olish kerak, chunki ular, ehtimol, odamlarning samarali iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatishi, umumiy iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy harakatchanlikka to'sqinlik qilishi mumkin.[3]

Xiva xonligida bu mehnat vazifalarining majburiyligi tarixiy ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarni va davlat siyosatining xalq hayotiga ta'sirini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, oddiy odamlarning davlat oldidagi majburiyatlarini bajarish, o'z tirikchiligini ta'minlashga intilishda qanday qiyinchiliklarga duch kelayotgani ham yoritilgan.

Barcha davlatlarda bo'lganidek, Xiva xonligida ham aholi to'laydigan soliqlar va ular o'taydigan majburiyatlar belgilab qo'yilgan edi. Xonlikda asosiy soliq salg'ut, ya'ni yer solig'i hisoblangan. Hunarmandlar, tashqi savdo bilan shug'ullanuvchi savdogarlar, chorvadorlar zakot to'lashgan. Bundan tashqari, mehnatkash xalq quyidagi bir qancha majburiyatlarni ham o'tishgan:

1. Begar — rasman 12 kunlik davlat majburiyati; unga ko'ra, qishloqning har bir xonadonidan bir kishidan odamlarni to'plashardi. Ular har yili turli qurilish ishlarida, kanal qazishda, yo'llarni tuzatishda, turli binolar qurilishida ishlashardi.

2. Qazu — butun qishloq aholisini katta va kichik kanallarni tozalashga safarbar etish majburiyati.

3. Ichki va obxo'ra qazu — har yili kanallarning suv taqsimlagichini tozalash majburiyati.

4. Hachi — himoya dambalari qurish va ularni mustahkamlashda qatnashish majburiyati.»

Sug'orish inshootlari qurish va ta'mirlash bilan bog'liq majburiyatlarda qatnashish mashaqqatli ish edi. Chunki bu majburiyatlarning barchasi qo'lda ketmon bilan bajarilar, tuproqlar esa zambilda tashilar yoki yelkada ko'tarib chiqilardi. Suv chiqarish va himoya to'g'onlari tuproq, yog'och hamda chimlardan qurilar ediki, ko'pincha, ular suvning bosimiga bardosh bera olmasdi. Ana shunday paytlarda ular qaytadan qurilardi. Bosimga bardosh berganlari esa bir yildan ortiqroq chidamas edi. Kelasi yili ularni qayta qurish kerak bo'lardi.

Rossiya imperializmining ta'siri.

19-asrda Xiva xonligi kengayib borayotgan Rossiya imperiyasining bosimi ostida qoldi. Bu davr ijtimoiy-iqtisodiy dinamikaning o'zgarishiga guvoh bo'ldi, chunki xonlik rus kuchlarining kuchayib borayotgan siyosiy va iqtisodiy ta'siriga duch keldi. Mintaqa iqtisodiyoti rus savdo tarmoqlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, an'anaviy agrar iqtisodiyot yangi talablarga moslasha boshladi.

Modernizatsiya va sanoatlashtirish.

Rossiya ta'siri kuchaygani sari Xiva xo'jaligi asta-sekin yangilanib bordi. Yangi texnologiyalarning, xususan, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarishda joriy etilishi iqtisodiy amaliyotni o'zgartirdi. Sanoatlashtirish an'anaviy mehnat dinamikasini va ijtimoiy tuzilmalarni o'zgartirib, zavodlarning paydo bo'lishiga va ayrim tarmoqlarning mexanizatsiyalanishiga olib keldi.

Bolsheviklar inqilobidan keyin Xiva xonligi oxir-oqibat Sovet Ittifoqi tarkibiga singib ketdi. Ushbu o'tish SSSRning markazlashtirilgan rejali iqtisodiyoti mintaqada amalga oshirilganligi sababli tub ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga olib keldi. Kolxozchilik, davlat nazoratidagi sanoat va keng ko'lamli ijtimoiy islohotlar sobiq xonlik hududidagi iqtisodiy va ijtimoiy manzarani sezilarli darajada o'zgartirdi.[4]

Xiva xonligi iqtisodiyotining rivojlanishi uning jamiyatiga katta ta'sir ko'rsatdi. Sanoat markazlarining rivojlanishi natijasida urbanizatsiya kuchayib, demografik siljishlar va an'anaviy turmush tarzining o'zgarishiga olib keldi. Bundan tashqari, yangi ta'lim va ma'muriy tuzilmalar tashkil etildi, ular ijtimoiy ierarxiya va madaniy amaliyotlarda o'zgarishlarga yordam berdi.

Xulosa

Xiva xonligidagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar tarixiy, siyosiy va geografik omillarning murakkab o'zaro ta'sirini o'zida aks ettiradi. Xonlik o'zining ilk agrar ildizlaridan tortib, sovet tuzumiga qo'shilishgacha bo'lgan davrda bir qator o'zgarishlarni boshidan kechirdi va shu kungacha mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy manzarasini shakllantirishda davom etmoqda. Ushbu o'zgarishlarni tushunish

Markaziy Osiyoning kengroq tarixiy va geosiyosiy konteksti haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Biroq xonlikning iqtisodiy rivojlanishida aholi zimmasiga og'ir soliq va majburiyatlarni yuklaydigan, ularning iqtisodiy farovonligi va ijtimoiy harakatchanligiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan tizim ham xarakterli edi. Sug'orish infratuzilmasini qurish va qo'llab-quvvatlash kabi majburiyatlarning mehnat talab qiladigan tabiati mintaqaning umumiy iqtisodiy samaradorligiga ta'sir qilgan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, xon va zodagonlar katta hokimiyat va boylikka ega bo'lgan ierarxal ijtimoiy tuzilma aholi o'rtasida boylik taqsimotidagi nomutanosiblikka yordam berishi mumkin edi. Qolaversa, Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qo'shni imperiyalar, masalan, Fors va Usmonli imperiyalari bilan o'zaro munosabatlari, O'rta Osiyodagi geosiyosiy raqobat ham ta'sir ko'rsatdi. Bu o'zaro ta'sirlar madaniy almashinuvlarga, texnologik transferlarga va ba'zan xonlik evolyutsiyasini shakllantirgan to'qnashuvlarga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev M. Yu. XIX asrda Xivada yer mulkchiligining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida: Sharqshunoslarning birinchi Butunittifoq konferensiyasi materiallari. Toshkent, 1957 yil, 5-bet. 202, 205.
2. Ivanov P.P. Xiva xonlari arxivi, b. 25 (dok. 9, 24, 28).
3. Yuldashev M. Yu. Xivada 19-asrda yer mulkchiligining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida: Sharqshunoslarning birinchi Butunrossiya konferensiyasi materiallari, 1-bet. 206.
4. Shkapskiy O. A. Amudaryo ocherklari. Toshkent, 1900 y. 125.